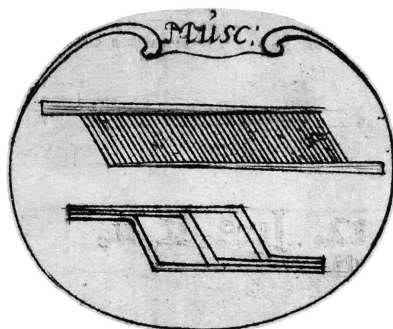

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 51
2012

With summaries

KØBENHAVN 2012
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 57.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 167.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Scandia 2000 Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-093-3

SAXOS BOGINNDELINGER OG DERES IDEOLOGIER

AF

IVAN BOSERUP & THOMAS RIIS

*I. Ivan Boserup: Saxo-kompendiet og Angers-fragmentet*¹

Angers-fragmentet af Saxo Grammaticus, i alt fire pergamentblade i kvartformat fra ca. 1200, blev første gang publiceret i 1879 af overbibliotekaren ved Det Kongelige Bibliotek Chr. Bruun (1831-1906).² Der synes siden da at være opnået en slags konsensus om, at fragmentet er en autograf: Det er Saxos egen hånd, såvel i hovedteksten som i tilføjelser mellem linjerne og i marginen på bl.a. fol. 1r, se fig. 1. Tilføjelserne repræsenterer to faser af forfatterens videre stilistiske og indholdsmæssige be- og omarbejdning af den renskrevne grundtekst. Den såkaldte “tredje hånd”, der er i en fra resten af fragmentet stærkt afvigende 1300-tals kursivskrift, er den eneste anden hånd repræsenteret ud over Saxos egen.

Angers-fragmentet har gennem årene tiltrukket mange forskeres interesse, men enighed om de overleveringsmæssige problemer, det rejser, har ikke kunnet opnås. Chr. Bruun advarede imod at overvur-

¹ Omredigeret og forkortet version af Ivan Boserup: The Angers Fragment and the Archetype of the *Compendium Saxonis, Album Amicorum. Festskrift til Karsten Friis-Jensen i anledning af hans 60 års fødselsdag / Studies in Honour of Karsten Friis-Jensen on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. 2007. (Renaæssancestudier 3). (<www.renaessanceforum.dk/3_2007/01_boserup.pdf>). Jeg takker Erland Kolding Nielsen for opfordringen til at gøre indholdet af denne ældre kodikologiske artikel tilgængelig på dansk som indledning til Thomas Riis' seneste refleksioner over de ideologiske aspekter af Saxos skiftende boginddelinger.

² Christian Bruun (udg.), *Angers-Fragmentet af et Haandskrift af Saxo Grammaticus. Med en Indledning / Fragmentum codicis membranacei Historiæ Danicæ Saxonis Grammatici antea in Bibliotheca Municipali Andegavensi, nunc in Bibliotheca regia Hafniensi*. 1879. (Lykønskningskrift til Kjøbenhavns Universitet ved dets Firehundredears Stiftelsesfest fra Det store kongelige Bibliothek). Samme (udg.), *Det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift af Saxo Grammaticus, Udgivet i fotolithografisk Facsimile af det kongelige danske Videnskabernes Selskab*. 1879.

dere fragmentets betydning for tekstfastsættelsen af Saxos værk,³ hvis altovervejende hovedkilde som bekendt er Christian Pedersens berømte Pariserudgave fra 1514, ofte betegnet *Editio princeps* (den først trykte udgave).⁴ Det er imidlertid først i 2005, at der efter offentliggørelsen af Angers-fragmentet er blevet udarbejdet en Saxo-udgave, der konsekvent betragter Angers-fragmentets håndskrift som en version for sig af værket, der hverken kan eller skal bringes i overensstemmelse med den version, som repræsenteres af Pariserudgaven. I stedet for at forsøge at integrere Angers-fragmentet i sin udgave har Karsten Friis-Jensen (1947-2012) etableret sin tekst på det, som jeg har valgt her at kalde ‘den middelalderlige Saxo-*vulgata*’, dvs. den version af Saxos værk, som var Saxos sidste, og som gennem middelalderen og fra Pariserudgaven og op til midten af 1600-tallet udgjorde den almindeligt tilgængelige Saxo-tekst.⁵ Denne Saxo-*vulgata* er hos Friis-Jensen konstitueret ved hjælp af den nævnte Pariserudgave suppleret med de øvrige middelalderlige Saxo-fragmenter,⁶ med Saxo-citater hos den latinskriverende tyske historiker Albert Krantz (ca. 1450-1517)⁷ og med det såkaldte Saxo-kompendie (*Compendium Saxonis*),⁸ der er overleveret både i den originale latinske version og i en nedertysk oversættelse. Angers-fragmentet står hos Friis-Jensen helt isoleret og anvendes kun til at “belyse problemer” blandt kilderne til Saxo-*vulgata*’en. Saxo-udgaven af 2005 gør således op med den kort efter 1879 fremherskende tendens i Saxo-forskningen til at mistænke Pariserudgaven for at repræsentere en mere eller mindre gennemgribende modificeret eller ligefrem forfalsket version af Saxos værk. Denne tendens, som Chr.

³ Chr. Bruun, *Angers-Fragmentet*, 1879, s. xxvi: “Forholder det sig således [at Angers-fragmentet viser os Saxos værk på et stadium, da det endnu var under redaktion], maa deraf følge, at Prosa-Stykket i Fragmentet ikke tør bruges uden videre til at rette efter i den tilsvarende Text i *Editio princeps*, og dette Haandskrift-Fragment indtager da en ganske anden Plads end de andre Fragmenter af Haandskrifter eller Repræsentanter for Haandskrifter af Saxo, som vi kjende.”

⁴ Saxo Grammaticus: *Danorum Regum heroumque Historiæ a Saxone Grammatico conscriptæ*. Paris 1514.

⁵ Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*. Latinsk tekst udgivet af Karsten Friis-Jensen. Dansk oversættelse ved Peter Zeeberg. I-II. 2005.

⁶ Se Saxo, 2005, I, s. 11-12, og for en afvigende vurdering af antallet af tabte *codices* repræsenteret ved de overleverede fragmenter, Michael Gullick: Palaeographical observations on four medieval fragments of the *Gesta Danorum* of Saxo Grammaticus in The Royal Library, *Fund og Forskning*, 50, s. 65-77.

⁷ Albert Krantz: *Chronica regnorum Aquilonarium*. Strasbourg 1546 [forfattet ca. 1500].

⁸ M. Cl. Gertz (udg.), *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi*, I, s. 216-439.

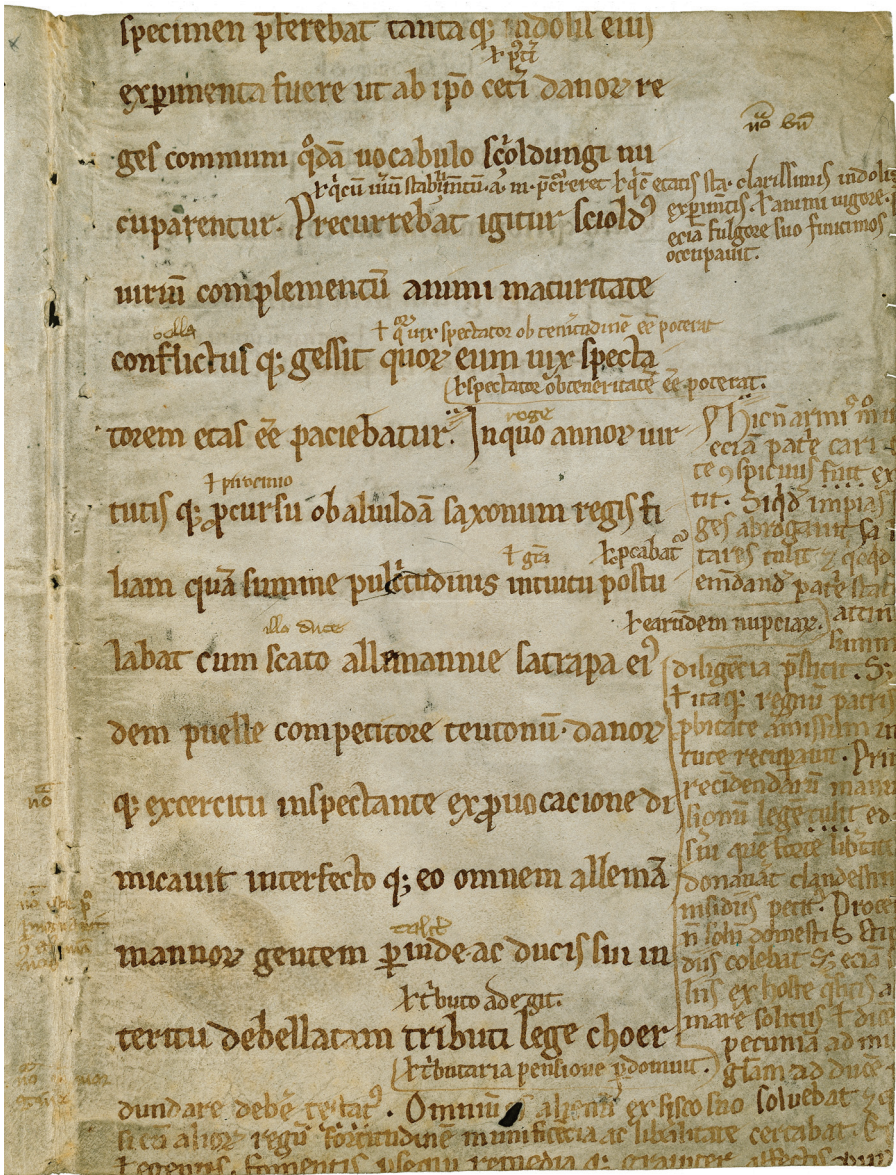

Fig. 1. Angers-fragmentet (KB, NKS 869 g 4°), ca. 1200, fol. 1 recto (Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen)

Bruun også havde advaret imod i 1879,⁹ kom til tydeligt udtryk i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Saxo-udgave fra 1931.¹⁰ Udgiverne har i talrige tilfælde 'forbedret' Pariserudgaven, hvor Friis-Jensen sidenhen har kunnet sandsynliggøre, at der var tale om en i princippet trofast gengivelse af teksten som den stod at læse i den middelalderlige *Saxo-vulgata*.

Formålet med dette bidrag er ikke at anfægte rigtigheden af Friis-Jensens fremgangsmåde over for én og samme forfatters forskellige redaktioner af sit værk. Formålet har kun været at påpege, at hans tilforordning af Saxo-kompendiet til den middelalderlige *Saxo-vulgata* forekommer uholdbar. Væsentlig evidens, som overleveringsmæssigt forbinder Saxo-kompendiet med Angers-fragmentet, men adskiller det markant fra den middelalderlige *Saxo-vulgata*, synes at være undervurderet i Saxo-udgaven af 2005. Der er i nærværende sammenhæng ikke gjort noget forsøg på generelt at vurdere betydningen for fastsættelsen af Saxos tekst af en udsondring af Saxo-kompendiet fra gruppen af vidner til den middelalderlige *Saxo-vulgata*. Antagelig vil det kun have ringe betydning for Saxo-teksten, men for kompendie-teksten vil det betyde, at dets afvigelser fra *Saxo-vulgata*'en ikke nødvendigvis skal betragtes som bevidste modifikationer af Saxos tekst, men også kan repræsentere ægte læsemåder i det tabte håndskrift, som Angers-fragmentet er en del af.

Nedenfor redegøres først for det tydeligste eksempel, der kan fremvises, af Saxo-kompendiets overleveringsmæssige afhængighed af den Saxo-version, som Angers-fragmentet repræsenterer. Der er tidligere redegjort for forholdet af Emil Rathsack,¹¹ men det er her forsøgt fremlagt mere overskueligt end tidligere og kontrasteret med Friis-Jensens behandling af tekststedet. Derefter redegøres der kort for den aktuelle status af den diskussion, der – med udgangspunkt i Saxo-kompendiets

⁹ Chr. Bruun, *Angers-Fragmentet*, 1879, s. xxiv, note 3: "Det er muligt, at Nogen ... vil drage den Slutning, at Saxos Arbejde efter hans Levetid har modtaget Tilføjelser og er blevet omarbejdet. En saadan Antagelse vil kunne drage vigtige Konsekvenser efter sig, idet Vejen da staar aaben for mange Hypotheser om yngre indskudte Partier, mindre eller større. Overensstemmelsen mellem de tidligere fundne Haandskrift-Fragmenter og Editio princeps, og Overensstemmelsen i det Hele imellem denne og Angers-Fragmentet opfordrer til stor Forsigtighed med at fordybe sig i en saadan Anskuelse."

¹⁰ Saxonis *Gesta Danorum*. *Primum a C. Knabe et P. Hermann recensita, recognoverunt et ediderunt J. Obrik et H. Ræder, I Textus continens*. 1931.

¹¹ Emil Rathsack: Om den saakaldte 3. Haand i Angersfragmentet af Saxos Danmarks-historie, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 3. rk., 10, 1920, s. 112-124.

fra Saxo-*vulgata*'en afvigende boginddeling – har fundet sted inden for de seneste år vedrørende forholdet mellem Saxo-kompendiet og Angers-fragmentet. Derved lægges der op til Thomas Riis' følgende bidrag, der efter en oversigt over de to boginddelinger af Saxos værk, der fremtræder i de middelalderlige kilder, fremsætter en ny fortolkning af den historiske og ideologiske kontekst, der danner baggrund for hver af de to boginddelinger.

Kong Skjolds personlighed

I tabel 1 sammenholdes fra venstre mod højre skildringen af kong Skjold i tre overleveringer. Fra venstre mod højre Angers-fragmentet, Saxo-kompendiet og den middelalderlige Saxo-*vulgata*. Angers-fragmentet er den ældste kilde, men grupperingen er ikke kronologisk, idet Saxo-kompendiet er blevet til langt senere end etableringen af den middelalderlige Saxo-*vulgata*. Denne skal jo opfattes som Saxos sidste version af værket. Opstillingen tilsigter at vise sammenhænge og forskelle så klart som muligt i skematisk form. Indledningsvis gengives det diskuterede tekststed således som det fremtræder i Angers-fragmentet, fol. 1 recto, noteret I, III, IV A-H og V som i tabel 1, og med anvendelse af Friis-Jensens ortografi og valg af varianter:

[I] [Quindecim annos natus inusitato corporis incremento perfectissimum humani roboris] / fol. 1r / specimen præferibat, tantaque indolis eius experimenta fuere, ut ab ipso ceteri Danorum reges communi quodam uocabulo Skioldungi nuncuparentur. [III] Præcurrebat igitur Skioldus uirium complementum animi maturitate conflictusque gessit, quorum uix spectatorem ob teneritudinem esse poterat. [IV A] Hic non armis modo uerum etiam patriæ charitate conspicuus extitit. [IV B] Siquidem impias leges abrogauit, salutare tulit, et quicquid ad emendandum patriæ statum attinuit, summa diligentia præstitit. [IV C] Sed et regnum patris improbitate amissum uirtute recuperauit. [IV D] Primus rescindendarum manumissionum legem edidit. [IV E] Serui, quem forte libertate donauerat, clandestinis insidiis petitus acrem poenam exegit, tanquam in omnium libertorum poenam unius crimen redundare par esset. [IV F] Proceres non solum domesticis stipendiis colebat, sed etiam spoliis ex hoste quæsitis, affirmare solitus pecuniam ad milites, gloriam ad ducem redundare debere. [IV G] Omnium æs alienum ex fisco suo

soluebat et quasi cum aliorum regum fortitudine, munificentia ac liberalitate certabat. [IV H] Ægros fomentis prosequi remediaque grauiter affectis benignius exhibere solebat, se non sui sed patriæ curam [suscepisse testatus]. [V] In quo annorum uirtutisque pro-cursu ob Aluildam, quam summæ pulchritudinis intuitu postulabat, cum Scato, Alemanniæ satrapa, eiusdem puellæ competitore, Theutonum Danorumque exercitu inspectante ex prouocatione dimicauit, interfectoque eo omnem Alemannorum gentem perinde ac ducis sui interitu debellatam tributaria ditione perdomuit.

Det fremgår overordnet af tabel 1, at den rette indplacering i tekstfølgen af det store indskud, betegnet IV A-H, er blevet opfattet forskelligt i henholdsvis Saxo-kompendiet og Saxo-*vulgata*'en, indskrevet henholdsvis *mellem* elementerne III og V (Angers-fragmentet og Saxo-kompendiet) og *efter* elementerne III+V (Saxo-*vulgata*'en, dvs. Pariserudgaven og Krantz' forkortelse og parafrase). Disse afvigende fortolkninger i middelalderen af Saxos intenderede placering af indskuddets tekst tager udgangspunkt for Saxo-kompendiets vedkommende i et diskret henvisningstegn (to prikker over to skrå streger, både i hovedteksten og i spidsen af indskuddet), og for Saxo-*vulgata*'ens vedkommende i indskuddets generelle placering både ved siden af og under hovedteksten (Element V slutter på bladets sidste linje). I Saxo-kompendiet er elementerne IV C-G oversprunget, og i Saxo-*vulgata*'en forekommer et ekstra element, II, som dog ikke forekommer hos Krantz, der i sin forkortede gengivelse af kong Skjolds personlighed også har forbigået elementerne IV D+E og IV G+H). Endelig kan man se, at i forhold til Angers-fragmentets nok så tilfældige opremsning af kong Skjolds banebrydende lovgivningsinitiativer har Saxo-*vulgata*'en (Saxo selv) ombyttet rækkefølgen af elementerne IV F og IV G+H.

Tabel 1: Tekstelementerne i og omkring "det store indskud" på fol. 1r af Angers-fragmentet og deres nedslag i Saxo-kompendiet og den middelalderlige Saxo-vulgata.

Angers fragmentet, grundtekst (renskrift)	Angers fragmentet, tilføjelser mellem linjerne og i marginerne	Compendium Saxonis (forkortelse og parafrase)	Saxo, Paris 1514 (hele teksten)	Saxo, Krantz 1546 (forkortelse og parafrase)
(linjenr. på fol.1a)	(linjenr. id et store indskud)	(linjenr. i Gertz' udgave, s. 221)	(sætningsnr. i Saxo 2005, s. 88)	(linjenr. i Strasbourg 1546 udgaven)
I = 1-4 ... specimen præferibat ... nuncuparentur.		I = 16 [specimen] preferibat ...	I = 3,1,7 ... specimen præferibat ... nuncuparentur.	I = 7,32-35 ... specimen præferibat ... nuncuparentur.
			II = 3,1,8 Idem ... excitabat.	
III = 4-7 Præcurrebat ... uix spectatorem ætas esse patiebatur.	[interlineær variant:] ... esse poterat. [interlineær henvisning:] ://	III = 16-17 ... uix inspector esse poterat.	III = 3,1,9 Præcurrebat ... uix spetator ob teneritudinem esse poterat.	III = 7,35-37 Præcurrebat ... uix spectator ob teneritudinem ætatis esse poterat.
	IV A (1-4) [tilføjelse i margin:] :// Hic non armis modo ... extitit.	IV A = 17-18 Nec minus uirtutibus quam uiribus ...		
	B (4-10) Siquidem impias leges ... præstitit.	B = 18-19 Nam impias leges ...		
	C (10-13) Sed et uel itaque regnum ... recuperauit.			
	D (13-15) Primus rescindendarum ... edidit.			

Angers fragmentet, grundtekst (renskrift)	Angers fragmentet, tilføjelser mellem linjerne og i marginerne	Compendium Saxonis (forkortelse og parafrase)	Saxo, Paris 1514 (hele teksten)	Saxo, Krantz 1546 (forkortelse og parafrase)
(linjenr. på fol.1a)	(linjenr. id et store indskud)	(linjenr. i Gertz' udgave, s. 221)	(sætningsnr. i Saxo 2005, s. 88)	(linjenr. i Strasbourg 1546 udgaven)
	E (16-18) Serui quem forte libertate ... parasset.			
	F (18-25) Proceres non solum ...			
	G (25-26) Omnium æs alienum ... certabat.			
	H (26-[28]) Ægros uel egentes fomentis ... [suscepisse testatus.]	H = 19-22 de infirmis et pauperibus ... dicens ... suscepisse.		
V = 7-15 In quo annorum ... Aluildam ... tributi lege choercuit.	[interlineær variant:] ... tributaria pensione perdomuit.	V = 22-25 Hic ob amorem ... Alwilde ... tributariam fecit.	V = 3,2 In quo annorum ... tributaria ditione perdomuit.	V = 7,38-8,2 In quo annorum ... tributaria ditione perdomuit.
			IV A = 3,3,1 Hic non armis modo ... extitit.	IV A = 8,2-3 Hic non armis modo ... extitit.
			B 3,3,2 Siquidem impias leges ... præstitit.	B 8,3-5 Siquidem impias leges ... præstitit.
			C 3,3,3 Sed et regnum ... recuperauit.	C 8,5-6 Set et ditionem ... recuperauit.
			D 3,3,4 Primus rescindendarum ... edidit.	

Angers fragmentet, grundtekst (renskrift)	Angers fragmentet, tilføjelser mellem linjerne og i marginerne	Compendium Saxonis (forkortelse og parafrase)	Saxo, Paris 1514 (hele teksten)	Saxo, Krantz 1546 (forkortelse og parafrase)
(linjenr. på fol.1a)	(linjenr. id et store indskud)	(linjenr. i Gertz' udgave, s. 221)	(sætningsnr. i Saxo 2005, s. 88)	(linjenr. i Strasbourg 1546 udgaven)
			E 3,3,5 Serui quem libertate ... par esset.	
			G 3,3,6 Omnium æs alienum ... certabat.	
			H 3,3,7Ægros fomentis ... suscepisse testatus.	
			F 3,4,8 Proceres non solum ... ad ducem redundare debere.	F 8,6-8 Proceres non solum ... ad ducem pertinere.

Rækkefølgen af elementer i Pariserudgaven er fulgt i Saxo-udgaven af 2005, skønt det har været en næsten fast tradition at betragte rækkefølgen i det autografe Angers-fragment som ikke blot mere ægte Saxonisk men også mere logisk fremadskridende.¹² Det sidste kan selvsagt diskuteres. Det er set før, at en forfatter, der omskriver meget, mister overblikket og ved en partiel omskrivning skaber en ny, større eller mindre uorden, som muligvis rettes op sidenhen gennem endnu en ny omskrivning. Der er derfor intet principielt at indvende imod, at Karsten Friis-Jensen på dette sted vurderer, at Pariserudgavens tekst kan forsvares som udtryk for Saxos sidste valg. Tvivlsom er derimod Friis-Jensens annotation. I det tekstkritiske apparat skriver han:

¹² Udover Alfred Holders og Olrik/Ræders Saxo-udgaver kan nævnes: Oswald Holder-Egger: Zur Textkritik des Saxo und Sueno Aggeson, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 14, 1889, s. 150; Rathsack, 1920; Sofus Larsen: Saxo Grammaticus, hans Værk og Person, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 3. rk., 15, 1925, s. 78.

3,3(2) 1 Hic – 8 debere *uerba hoc loco praeb. a, sicut sine dubio exemplaria* Compendii et Krantzii; in A margini ascripta sunt et post 1,3,1,9 inserenda, ut nota indicat, quare illuc transposuerunt Olrik/Ræder.

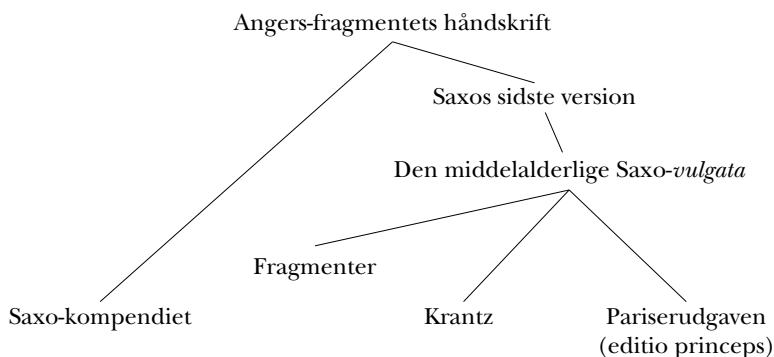
Med indføjede henvisninger til tekstelementerne som angivet i tabel 1 og med undertegnedes udhævning af oversættelsen af ordene “*sicut sine dubio*” kan det oversættes således:

Elementerne IV A-E, G+H og F har denne placering [efter element V] i Pariserudgaven, *ligesom utvivlsomt også* forlæggene for Saxo-kompendiet og Krantz; i Angers-fragmentet er disse elementer indskrevet i marginen med henblik på indføjelse efter element III, som angivet af et note-tegn, hvorfor Olrik og Ræder flyttede dem dertil.

At Albert Krantz’ Saxo-håndskrift har tilhørt samme tradition (*vulgata*) som Pariserudgaven er ikke blot “utvivlsomt”, men – efter Karsten Friis-Jensens egne grundige undersøgelser – en given sag. Til gengæld er det i højeste grad usandsynligt, at det Saxo-håndskrift, som Saxo-kompendiets forfatter (eller: kompilator) har haft foran sig, hans *exemplar*, har haft indskuddet på samme plads som den middelalderlige *vulgata*. Det ville jo forudsætte, at kompilator efter egen tilskyndelse og imod sit *exemplar* havde flyttet elementerne IV A, B og H tilbage til netop den plads, de havde i Angers-fragmentets håndskrift, mellem III og V. Dette scenario kan kun reddes ved at antage, igen imod al sandsynlighed, at Saxo-kompendiets forfatter havde adgang både til Saxo-*vulgata*’en og til Angers-fragmentets håndskrift, og at han af og til slog op i og fulgte sidstnævnte. Men havde han adgang til Angers-fragmentets håndskrift, kan han i en overleveringsanalytisk sammenhæng ikke henføres til Saxo-*vulgata*’en slet og ret. Saxo-kompendiet udgør i så fald en hybrid kilde, og spørgsmålet bliver da, om det kan afgøres, om kompilator ‘normalt’ har fulgt den ene eller den anden tradition, et spørgsmål som ikke kan besvares, når den ene tradition kun kendes over en strækning på 4 blade, hvor det meste af teksten er poesi, som kompilator helt har forbigået.

Saxo-kompendiets vidneudsagn kan altså ikke harmoneres med Saxo-*vulgata*’en, og Saxo-overleveringen må i skematisk form tage sig således ud:¹³

¹³ Simplificeret version af stemma opstillet s. 10 i: Ivan Boserup: The Angers Fragment and the Archetype of *Gesta Danorum*, Karsten Friis-Jensen (udg.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author Between Norse and Latin Culture*. 1981, s. 9-26.

Boginddelingerne

Fokuseringen på Angers-fragmentet og mistænkeliggørelsen af Pariserudgaven, som har været karakteristisk for en stor del af arbejdet med Saxos tekst i det 20. århundrede, fik yderligere styrke i 1977, da Thomas Riis i første kapitel af sin disputats om Danmarks politiske institutioner 1100-1332 påpegede, at Saxo-kompendiet udviste en anden boginddeling end Pariserudgaven.¹⁴ Et eksempel på bevidnede alternative boginddelinger fremgår af fig. 2 og 3. Det havde på det tidspunkt længe været almindeligt anerkendt, at Emil Rathsack i 1920 havde argumenteret overbevisende for, at Saxo-kompendiet var blevet udarbejdet på grundlag af det tabte Angers-håndskrift. Hans påvisning byggede i første række på, at den såkaldte "3. hånd" havde forberedt kompilationsarbejdet og således måtte være kompilator selv, altså forfatteren til Saxo-kompendiet, men han pegede også på sproglige, palæografiske og strukturelle ligheder i de to kilder, hvoraf den ovenfor gengivne, der vedrører det store kong Skjold indskud, utvivlsomt er den mest vægtige. Thomas Riis konkluderede på dette grundlag, at Saxos egen boginddeling var den, der fremtrådte i Saxo-kompendiet, mens Pariserudgavens boginddeling var udtryk for redaktionelle manipulationer med Saxos værk gennemført af Christiern Pedersen, mens Michael Linton nogle år senere henførte sådanne aktiviteter til bogtrykkeren og humanisten Josse Bade (Jodocus Badius Ascensius).¹⁵

¹⁴ Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, 1977, s. 20-28.

¹⁵ Michael Linton: Christiern Pedersens Saxo, Svend E. Green-Pedersen o.a. (udg.), *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*, 1983, s. 311-326.

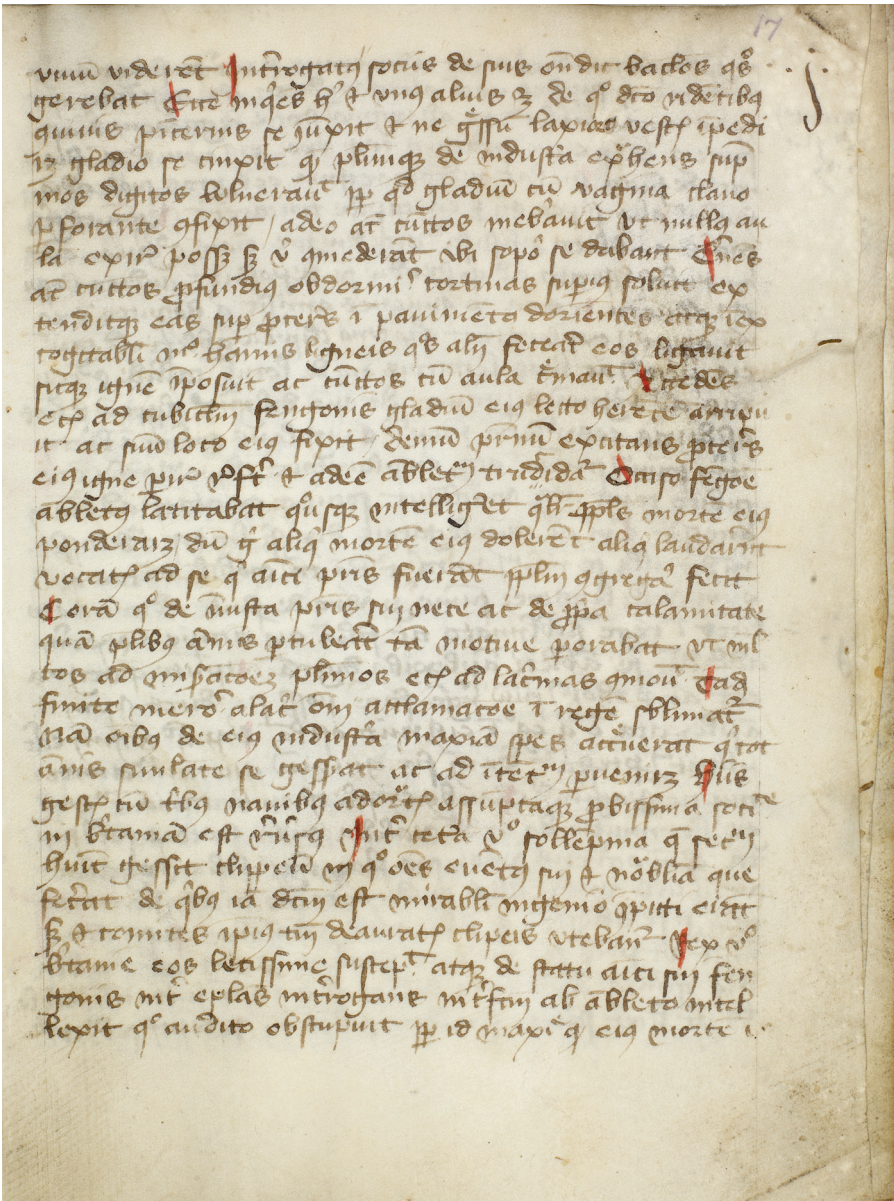

Fig. 2. Fol. 17 recto af håndskriftet *E don. var. 139 4to*, det ældste vidne til Saxo-kompendiet, ca. 1400. Linie 14 findes uden markering af afsnit det sted, hvor 4. bog begynder i *Saxo-vulgata*'en (Kompendiet s. 252,21 Gertz: *Occiso Fengone Ambletus latitabat* ..., cf. *Saxo-vulgata* 4,1,1, s. 85,2 Olrik/Ræder: *Peracta victrici strage, Amlethus* ...).

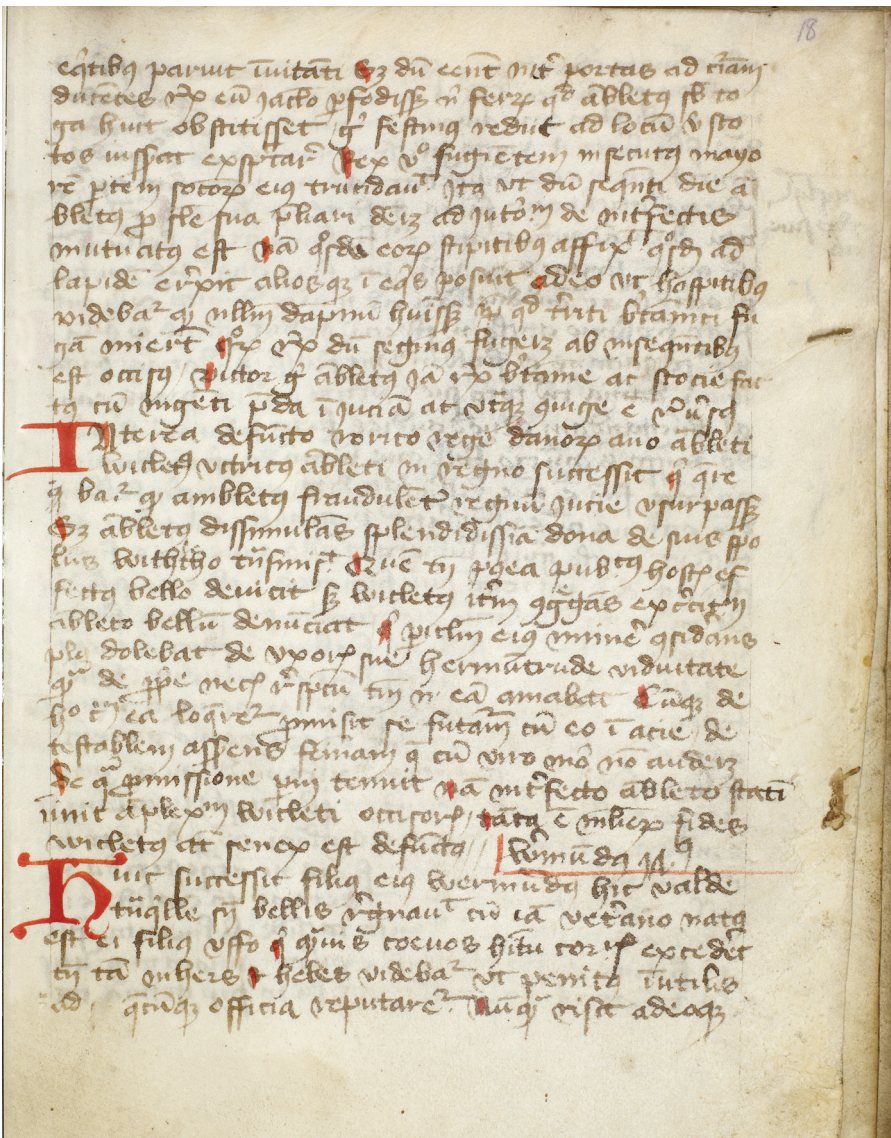

Fig. 3. Fol. 18 recto af håndskriftet *E. don. var. 139 4to*, det ældste vidne til Saxo-kompendiet, ca. 1400. Linie 27/28 er et hovedafsnit og en mulig boginddeling markeret, der i Saxo-*vulgata*'en findes midt i 4. bog (Kompendiet s. 255,21 Gertz: Wermundus 17us. Huic successit filius eius Wermundus ..., cf. Saxo-*vulgata* 4,3,1, s. 92,19 Olrik/Ræder: Cui filius Wermundus succedit ...). Håndskriftet markerer klart begyndelsen af Liber tertius på fol. 12 recto, men har ingen mere eksplicit markering af en overgang til næste bog end angivelsen af Wermunds tronbestigelse efter Hamlets død.

Thomas Riis' teori blev dog snart anfægtet. I 1989 og 1994 undersøgte Anders Leegaard Knudsen Rathsacks argumentation en detaljeret undersøgelse og konkluderede, at der ikke var grundlag for at antage et så nært slægtskab mellem Saxo-kompendiet og Angers-fragmentet som fremført af Rathsack.¹⁶ Leegaard Knudsen viste, at de ca. 50 små noter ved "3. hånd" ikke var specifikke for Saxo-kompendiets forfatter men kunne være sat af en vilkårlig Saxo-læser. På dette grundlag indrullerede Karsten Friis-Jensen i 2005 også Saxo-kompendiet under "den middelalderlige Saxo-vulgata".¹⁷ Karsten Friis-Jensen omtalte ikke Thomas Riis' teori i sin indledning til 2005 udgaven af Saxo, og han må formodes at have betragtet Saxo-kompendiets afvigende boginddeling som en enkeltstående og sen idiosynkrasi inden for rammerne af den af ham etablerede Saxo-vulgata.

Først i 2006, altså efter udgivelsen af Saxo-udgaven af 2005, tog Thomas Riis til genmæle og påpegede med rette, at Anders Leegaard Knudsen nok havde vist, at Rathsacks argumentation for, at Angers-fragmentets "3. hånd" tilhørte Saxo-kompendiets kompilator, kunne anfægtes, men Leegaard Knudsen havde ikke ført bevis imod Rathsacks påvisning af, at Saxo-kompendiet i sidste ende går tilbage til den version af Saxos værk, som Angers-fragmentets er en del af.¹⁸ Denne teori havde Rathsack, som nævnt ovenfor, underbygget med sproglige, palæografiske og strukturelle argumenter, som aldrig er blevet imødegået, hverken af Leegaard Knudsen eller af Friis-Jensen.

Situationen i dag, knap 150 år efter fundet af Angers-fragmentet (1863), er altså, at der er evidens for to boginddelinger af Saxos værk, begge belagt i middelalderen, den ene i Saxo-vulgata'en, som Karsten Friis-Jensen har vist skal betragtes som ægte saxonisk (Saxos version *letzter Hand*), den anden i Saxo-kompendiet, som Rathsack har vist –

¹⁶ Anders Leegaard Knudsen: Another Look at the so-called 3rd Hand in the Angers Fragment of Saxo Grammaticus, *Cahiers de l'Institut du moyen-âge grec et latin (Université de Copenhague)*, 59, 1989, s. 359-365. – Samme, *Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid*, 1994.

¹⁷ Karsten Friis-Jensen i 2005 udgaven, I, s. 8: "Der er ingen grund til at tro at kompendiets Saxo-forlæg skulle have været det samme håndskrift som fragment A [Angers-fragmentet], således som det tidligere har været hævdet (se Leegaard Knudsen 1989)".

¹⁸ Thomas Riis: *Einführung in die Gesta Danorum des Saxo Grammaticus*, 2006, s. 38, note 40. Med hensyn til Pariserudgavens boginddeling henviste Riis, 2006, s. 37, ikke som i 1977 til Christiern Pedersen, men til et anonymt redaktionelt indgreb foretaget i løbet af 1200-tallet. I sit bidrag nedenfor argumenterer han overbevisende for, at begge boginddelinger skal tilskrives Saxo selv.

pace Leegaard Knudsen og Friis-Jensen – hænger direkte sammen med Angers-fragmentet. Efter halvandet århundrede synes en konsensus om Saxo-overleveringen at ville kunne etableres, hvis de to attesterede boginddelinger begge anerkendes som “ægte”, idet Saxo i løbet af sit arbejde med *Gesta Danorum* har skiftet mening om, hvad der var den ideelle struktur for værket.

II. Thomas Riis: To boginddelinger, to ideologier¹⁹

Vi har i det foregående set, dels at Saxos oprindelige version har haft en anden boginddeling end den, der kendes fra *editio princeps*, dels at det efter alt at dømme er ham selv, der har ændret den til den senere, alment anerkendte. De indbyrdes afvigelser fremgår af skemaet:²⁰

	<i>Oprindelige inddeling</i>	<i>Editio princeps</i>
3. bog	63-92 l. 18	63-84
4. bog	92 l. 19-103	85-103
13. bog	342 – 371 l. 2	342-366
14. bog	371 l. 3-412 l. 13	367-520
15. bog	412 l. 14-536	521-536

Sidetailene henviser til Olriks og Ræders udgave, der i modsætning til 2005-udgaven har linietæller.

Indholdsmæssigt giver den rekonstruerede, oprindelige boginddeling god mening: Hele Amleds historie fortælles i 3. bog, medens den i *editio princeps* først ender et stykke inde i 4. bog. Kongevalget i 1137, ved hvilket Erik Lam blev valgt som rigsforstander i stedet for Knud Lavards umyndige søn, danner skel mellem 13. og 14. bog, medens skellet mellem 14. og 15. bog betyder, at hele Valdemar I.s regering bliver fortalt i 15. bog.

¹⁹ En hjertelig tak til Erland Kolding Nielsen for opfordring til sammen med Ivan Boserup at skrive denne artikel.

²⁰ For begrundelsen for den rekonstruerede boginddeling, se Riis, 1977, 1. del, 1. kapitel.

Ved at lade 3. bog ende med Amleds drab af sin onkel og faders morder placerer editio princeps hans forsvarstale i begyndelsen af 4. bog, medens den i den oprindelige inddeling ville have stået i 3. bog. Her ville den have været den typologiske parallel til værkets anden diskussion af tyranomord i 11. bog, hvor lederen af oprøret mod Knud den Hellige, Blakke, retfærdiggjorde sin handlemåde. Det må dog anerkendes, at den del af Amledfortællingen, som editio princeps har i 3. bog, leder logisk frem til kulminationen med skurkens død.

I editio princeps ender 13. bog med drabet på kong Niels; 14. bog begynder derfor med Erik Emunes regering, under hvilken ærkebisp Asser døde; kun kongens modvilje mod biskop Eskil af Roskilde forhindrede dennes valg til ærkebisp. Dette fandt dog sted under Erik Lam, der ikke ville tage en konflikt med Skåningerne på grund af dette personspørgsmål. Da editio princeps lader Eskils tilbagetræden og Absalons valg til efterfølger danne skel mellem 14. og 15. bog, kommer 14. bog til at omfatte hele Eskils tid som ærkebiskop, ligesom 13. bog i editio princeps berettede om den første ærkebiskops, Assers, embeds-tid. Da editio princeps bevarede bøgernes antal som 16, kom Absalons tid som ærkebiskop indtil 1185 til at omfatte bøgerne 15 og 16.

Absalon havde givet Saxo den opgave at skrive Danmarks historie indtil afslutningen af Venderkampene i 1185; hertug Bugislaws hyldning af Knud 6. i dette år betød, at Danmark ikke længere behøvede frygte Venderne og på samme tid, at landet var blevet fri for Frederik Barbarossas forsøg på at blive anerkendt som den danske konges overherre.²¹

Ved at anvende begrebet patria på romersk vis kan Saxo fremhæve bestemte konger: Den eponyme konge Skjold (de danske konger betegnes også som Skjoldunger), Knud den Hellige, kong Niels (hvorved Saxo vil sløre Knud Lavards ambitioner med henblik på kongemagten), og de fire generationer i lige linie Erik 1., Knud Lavard, Valdemar 1. og brødrene Knud 6. og Valdemar 2.²²

Endvidere fastslår vor forfatter den dynastiske kontinuitet i den danske kongeslægt. Tronskiftet sker normalt i kraft af arveret eller valg, men egnethed og primogenitur spiller også en rolle.²³ Fortuna kan optræde som en person; ganske få personer kan påvirke fortuna; men normalt er fortuna et redskab for guddommelig indgriben. Saxo ken-

²¹ Riis, 2006, s. 142.

²² Ibid., s. 99-102.

²³ Ibid., s. 103-104 og 113.

der også det antikke princip, at man ikke skal stole på fortuna, og at man ved dyderne caritas, fortitudo, constantia og virtus skal kæmpe mod fortuna.²⁴

Den her skitserede kongeideologi, som vi finder i Saxos ældste version med den rekonstruerede boginddeling, har paralleller i de andre officielle kilder. Kongediplomernes arengæ²⁵ fastslår tre principper: Kongen skal i kraft af sit embede beskytte undersåtterne, han skal værne om religionen og gengælde ondt med ondt og godt med godt. Pligten til at beskytte undersåtterne og religionen kan kombineres således, at kongen ligesom den byzantinske kejser skal sørge for undersåtternes frelse.²⁶ De anvendte bibelcitater løfter kongeideologien op på et højere plan, især under Valdemar 1. og Knud 6. Således sammenlignes Valdemar 1. som dommer med Messias, Knud 6. med kong Salomon og kong Assuerus af Persien, der ifølge Esthers bog regerede over et rige, som strakte sig fra Indien til Ethiopien, medens Knud 6.s undersætter sammenlignes med Israel på vej til Det forjættede Land under ledelse af Moses.²⁷ Også under Valdemar 2. nævnes kongens embedspligter at beskytte undersåtterne og religionen;²⁸ men der forekommer ikke længere sammenligninger af kongen med Messias og Salomon eller af det danske folk med Jøderne på vej mod Det forjættede Land. Til gengæld har flere af Valdemar 2.s arengæ kristelige overvejelser på det personlige plan.²⁹

De kongelige segl fra det 12. århundrede og endnu i 1230 fremstiller kongen med en lukket krone, hvilket viser, at den danske konge betragtede sig som kejserens ligemand; først under Valdemar 2. og hans efterfølgere bliver den åbne krone det normale.³⁰ Også på mønterne optræder den åbne krone senere end bøjlekronen, og symbolerne på en række mønter slået under Valdemar 1. fremhæver kongens uafhængighed af kejseren (fanelansen) og korstoget (palmegrenen).³¹

Kirken i Væ med sit herskergalleri i vest stammer efter alt at dømme fra 1120'erne, medens fresken i apsis med Kristus som majestas domini

²⁴ Ibid., s. 121 og 124.

²⁵ Se hertil Riis, 1977, s. 66-85, hvor de enkelte *arengæ* af interesse for kongeideologien anføres.

²⁶ *Dipl. Dan.*, 1. rk., III, nr. 66.

²⁷ Riis, 1977, s. 83-85.

²⁸ *Dipl. Dan.*, 1. rk., IV, nr. 54-55 og 102.

²⁹ Ibid., nr. 56, 58 og 102.

³⁰ Riis, 1977, s. 165.

³¹ Ibid., s. 166 og 168.

i øjenhøjde med den tronende konge på galleriet formentlig er blevet til mellem 1157 og 1170.³² Også den må ses som udtryk for den officielle kongeideologi under Valdemar 1. Det samme gælder for det store relief over Kathoveddøren i Ribe domkirke, som synes at skulle dateres til 1170erne. To emner udtrykkes i relieffet: Det kongelige herredømme og omvendelse af hedninger; kongens undersætter og de hedninger, som ved dansk indsats vil blive omvendt, behøver intet at frygte: I det kommende liv vil alle bo i Det himmelske Jerusalem.³³

Medens Dannebrog oprindeligt var en Johanniterfane, som Danmark synes at have antaget allerede under Valdemar 1., optræder rigsvåbenet med de tre løver og hjerterne med sikkerhed først under Knud 6.; løvesymbolikken er hentet fra Bibelen og henviser til kongemagten, idet det vil være syndigt ikke at overholde kongens bud. Endvidere kan løvesymbolikken også understrege Danmarks uafhængighed over for kejseren.³⁴

Også i de liturgiske tekster, der blev udarbejdet til Knud Lavards translationsfest 25. juni 1170 og hans passionsfest 7. januar 1171 finder vi en stærk betoning af kongedømmet, men også af kampen mod hedningene, altså de samme emner, der fremstilles i det store relief i Ribe domkirke.³⁵

Efter alt at dømme var det Absalon, der var hjernen bag den officielle kongeideologi således som vi kender den fra de her nævnte officielle kilder, hvortil vi også må regne Saxos ældste version. Efter Absalons død finder vi en mere udpræget saglighed i kongediplomernes arengae, og det stærke ideologiske aspekt træder tilbage. Når man betænker, at antallet af bevarede diplomer stiger med tiden, er det påfaldende, at vi blandt diplomerne med kongeideologisk indhold finder 10 fra Valdemar 1.s 25-årige regering, 8 fra Knud 6.s 20-årige regering og 8 fra Valdemar 2.s 39-årige regering. Tydeligvis har der fundet en "afideologisering" af kongemagten sted.

I sin fortale takker Saxo Absalons efterfølger Anders Sunesen, og når han har ændret sin oprindelige boginddeling, ville det være nærliggende at antage, at det var denne ærkebisp, der havde bedt ham om at gøre det. Saxo lader til at have afsluttet sit værk mellem 1216 og 1219.³⁶ På

³² Riis, 2006, s. 149-151.

³³ *Ibid.*, s. 152-156.

³⁴ *Ibid.*, s. 156-157.

³⁵ *Ibid.*, s. 152-159.

³⁶ *Ibid.*, s. 20.

dette tidspunkt var den aggressive kongeideologi med fremhævelse af kongedømmet og omvendelsen af hedninge ikke mere aktuel, som den havde været i de første årtier efter borgerkrigenes afslutning i 1157. Venderkampene var blevet afsluttet med Bugislaws hyldning af Knud 6. i 1185 og kongedømmet var blevet konsolideret, det havde med succes kunnet afvise Frederik Barbarossas krav om anerkendelse af sin overhøjhed. I 1214 havde endog Frederik 2. afstået landet nord for Elben og Elde til Valdemar 2., det vil sige Holsten og Mecklenburg,³⁷ i Baltikum gjorde missionsarbejdet gode fremskridt, og i 1218 indbød Valdemar 2. til et møde i Slesvig, hvor hans ældste søn blev kronet til medkonge; 15 bisper var til stede, formentlig otte fra det egentlige Danmark og de øvrige fra det danske imperium.

Absalons kongeideologi, som kom til udtryk blandt andet i Saxos ældste version, var ikke længere nødvendig. Derimod kunne en mere kirkelig ideologi være på sin plads, og det er på den baggrund, at vi skal se den ændrede boginddeling, som er den, vi finder i *editio princeps*. Værkets oprindelige firdeling blev bibeholdt, idet de fire første bøger behandler tiden indtil Kristi fødsel, de næste fire tiden fra Kristi fødsel til kristendommens komme til Danmark, den tredje fjerdedel tiden fra kristendommens komme indtil ærkesædets oprettelse og de fire sidste historien siden ærkesædets oprettelse. I den nye inddeling blev ærkebispeskifter, snarere end kongeskifter lagt til grund for bogdelingerne. Helt fri for "støberande" er den nye inddeling ikke; oprettelsen af ærkesædet fortælleres ikke i 13. bog, som man skulle vente, men i 12. bog.

Men, kan man nu spørge, var det virkelig nødvendigt at lave propaganda for kirken? var den ikke vel etableret i Danmark? Til en vis grad var det tilfældet; men hvis man erindrer den klassiske europæiske tredeling af samfundet i *oratores*, *bellatores* og *laboratores* (dem, der beder, dem, der kæmper og dem, der arbejder, det vil sige gejstlige, krigere og bønder), er det påfaldende, at i den tilsvarende tredeling af det danske samfund, således som den udtrykkes i Valdemar 1.s privilegium for Gotlandfarerne fra 1177, mangler gejstligheden. Som de tre stænder omtaler privilegiet kun købmænd, bønder og krigere ("... *mercimoniarum negotiis laborantibus, siue agriculturis desudantibus uel militiæ cingulo fulgentibus ...*").³⁸

³⁷ *Dipl. Dan.*, 1. rk., V, nr. 48.

³⁸ "De, der arbejder med varehandel, slider i landbruget eller glimrer med militærbælte ...", *Dipl. Dan.*, 1. rk., III, nr. 63.

Endvidere ved vi, at der siden det 12. århundrede eksisterede en forsamling, de såkaldte “meliores regni”, der bestod af stormænd og som havde politisk indflydelse ved siden af kongen. Dog er det først i det 13. århundrede, at bisperne blev anset som fuldgældige medlemmer af denne institution; det ældste sikre eksempel er fra 1229.³⁹

Når Saxo ændrede sin oprindelige boginddeling, kan det have været Anders Sunesens ønske at lade værket udtrykke en mere kirkeligt præget ideologi. Selv om han havde ledet kongens kancelli, var han som ærkebiskop først og fremmest en kirkens mand med en stærk interesse for juridiske spørgsmål. Flere gange skrev han til paven for at bede om opklaring af juridiske tvivlsspørgsmål,⁴⁰ han beskæftigede sig indgående med den skånske verdslige ret og han skrev et stort teologisk læredigt. Han deltog personligt i missionen i Baltikum,⁴¹ og det er derfor nærliggende, at han har arbejdet på at få gejstligheden anerkendt som en stand, der var ligeberettiget med adelen. Ændringen af Saxos boginddeling og den deraf følgende mere kirkeligt prægede ideologi skal sandsynligvis ses på denne baggrund.

³⁹ *Dipl. Dan.*, 1. rk., VI, nr. 98; Riis, 1977, pp. 239-243.

⁴⁰ Cf. *Dipl. Dan.*, 1. rk., IV, nr. 85, 88 og 107-108; *Dipl. Dan.*, 1. rk., V, nr. 37 og 134.

⁴¹ Thomas Riis, *Das mittelalterliche Dänische Ostseeimperium* (Studien zur Geschichte des Ostseeraumes, IV, 2003), s. 65-66.

SUMMARY

IVAN BOSERUP & THOMAS RIIS: *Book Divisions and Ideologies in the Gesta Danorum of Saxo Grammaticus*

In the first part of this joint paper on book divisions and their ideologies in the *Gesta Danorum* of Saxo Grammaticus (ca. 1200), Ivan Boserup points out that the edition of Saxo published by Karsten Friis-Jensen in 2005 is the first since the discovery of the Angers fragment in 1879, which is not in any way dominated by the endeavor to use the Angers fragment as a stepping stone for radical textual criticism of the Paris 1514 edition, i.e. the *Editio princeps* which is our main textual source to Saxo's work. In contrast to the 1931 edition of Jørgen Olrik and Hans Ræder, and to scholars that have postulated that the Paris edition of 1514 was more or less rewritten throughout by a medieval or renaissance editor, Friis-Jensen has defended the text of the Paris edition by showing that it coincides basically with all medieval fragments (except the Angers fragment) and with medieval quotations and paraphrases. Although agreeing with Friis-Jensen's approach, Boserup argues that Friis-Jensen has been misled to believe that the *Compendium Saxonis* stems from this 'medieval Saxo-vulgate' rather than from the manuscript of which the Angers fragment is a part, as argued in 1920 by Emil Rathsack. According to Boserup, the recognition of the Paris 1514 edition as Saxo's last and final version of his work invites to a reconsideration of the alternative book division found in the *Compendium Saxonis* and, supposedly, in its archetype, the 'Angers manuscript'.

In the second part of the paper, Thomas Riis re-visits the book divisions which he previously treated in his dissertation in 1977. Combining a close textual analysis with evidence from seals, coins, imagery, and the *arengae* of charters, Riis suggests that the 'original' book division found in the *Compendium Saxonis* manuscripts reflects an "aggressive" royal ideology orchestrated by archbishop Absalon in the second half of the twelfth century. In contrast, the book division of the 'medieval Saxo-vulgate' represented mainly by the Paris 1514 edition can be interpreted as the result of the impact on Saxo of the ecclesiastically focused ideology of Absalon's successor as Archbishop of Lund, the renowned theologian Anders Sunesen (Andreas Sunonis).

